
Szellemtörténet és jogtörténet Fritz Kern munkásságában

A *Johannes Liebrecht*¹ névvel jegyzett kötet címe historiográfiai szempontból különösen érdekes és fontos probléma taglalását vetíti előre: a szellemtörténeti irányzat új szemléleti módként való bemutatását egy német (jog-)történész példáján keresztül. Liebrecht érdeklődése főleg *Fritz Kern* (1884–1950) középkori jogtörténettel kapcsolatos tudományos eredményeire irányul, ugyanis több tekintetben maradandónak, időtállóknak tekint azokat. Minthogy ezen eredmények szerinte a szellemtörténet elmélyült tanulmányozásából és recepciójából fakadtak, a könyv hosszasan kitér pl. arra a jogtörténeten vagy a medievisztikán már túlmutató kérdésre, hogy miként írható le és értékelhető az irányzat a történetírás – a szerző által vázolt – történetén belül. Liebrecht a Kern történeti műveinél pozitívumként értékelt európai látásmódot igyekszik alkalmazni saját vizsgálódásainál is, így röviden képet ad más (nem német) történészek (pl. *Johan Huizinga*, *Marc Bloch*) szellemtörténethez való viszonyáról, valamint a historikus elméleteinek későbbi angol, orosz, spanyol, norvég és japán recepciójáról is.²

Az utóbbi években megjelent, szellemtörténetről szóló munkák közül *Mikuláš Čtvrtník* 2010-ben kiadott kötetével tudnám párhuzamba állítani Liebrecht vállalkozását.³ A cseh szerző *Zdeněk Kalista* történészi munkásságát helyezi el az irányzaton belül, és a pontosabb definiálás érdekében külön hangsúlyt fektet a szellemtörténet mentalitástörténettel, eszmetörténettel és a kosellecki fogalomtörténettel való hasonlóságaira,

1 A jogtörténettel és jogtörténészek (pl. Heinrich Brunner) életművének feldolgozásával is foglalkozó szerző filozófiai és jogi végzettséggel rendelkezik és a hamburgi *Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht* munkatársa.

2 Természetesen ez az európai kontextualizálás inkább bizonyos fokú kitekintést jelent, hiszen a fő hangsúly a német történetíráson és történeti gondolkodáson van.

3 Mikuláš Čtvrtník: *Geschichte der Geschichtswissenschaft*. (Der tschechische Historiker Zdeněk Kalista und die Tradition der deutschen Geistesgeschichte.) Hamburg, 2010. Szellemtörténettel sok tekintetben összefüggő problémákat (pl. a barokk fogalmának történeti értelmezéseit) elemeznek újabban a következő tanulmánykötet szerzői: Franz Leander Fillafer–Thomas Wallnig (Hg.): *Josephinismus zwischen den Regimen*. (Eduard Winter, Fritz Valjavec und die zentraleuropäischen Historiographien im 20. Jahrhundert.) Wien–Köln–Weimar, 2016.

eltéréseire. Ezenkívül megpróbálja feltérképezni a cseh történeszre ható kortárs szellemi irányokat és azok sajátos adaptációját. Čtvrtník és Liebrecht művei döntően pozitívan értékelik és az adott korban tudományos újításként értelmezik a szellemtörténetet, ami könyveik főszereplőit (Kalista, Kern) bizonyos fokig európai rangra emeli a kortárs mezőnyben. A két könyv egyben a szellemtörténet iránti élénk érdeklődésről tanúskodik.

Az itt ismertetett mű legfontosabb kérdése elsősorban az, hogy miben nyilvánult meg a címében említett újítás a német történelemnél és mihez képest is jelentettek novumot tézisei. Kern egyik és egyben legfontosabb (a legnagyobb visszhangot kiváltó) koncepcióját a középkori jogfelfogásról dolgozta ki. E szerint a középkorban annál igazságosabbnak és jobbnak tartották a jogot, minél régebbinek vélték („rég, jó jog”). Minden jogújítás érvénytelen, ha nem felel meg a réginek vélt elveknek, tehát az ideális és valóságos jog között nem tett különbséget a középkori gondolkodás. Ténylegesen, a valóságban lehetett egyébként új egy törvény, de csak akkor lehetett jó, ha réginek számított: gyakran egy jóval korábban élt, mítikus törvényhozó királyra vagy magára Istenre vezették vissza az egyes törvényeket, ami persze nem azt jelentette, hogy a szóban forgó személyek alkották meg azokat. Egy bíró hivatkozhatott a régi, jó jogra, de közben alkothatott teljesen újat, s ilyen szempontból a nagyobb kodifikációk sem teljesen „ártatlanok”, azaz nem pusztán a tényleges állapotokat rögzítik, hanem a kodifikátor felfogásának nyomait is magukon viselik.

A maga korában úttörőnek számító tézis ismertetése után egy rövid életrajzot olvashatunk. Kern polgári protestáns családba született, az egyetemen jogot és történelmet tanult. Tanárai között az államközpontú történetírás legfőbb védelmezőiként jellemzett történészeket (*Georg von Below* és *Dietrich Schäfer*) találjuk, de *Eduard Meyer* (egyetemes történet) és *Karl Zeumer* (forráskritika, jogtörténet) is oktatták. Első témája ennek megfelelően egy politikatörténeti munka a francia–német viszonyról és a francia „terjeszkedő politika” középkori eredetéről, természetesen aktuális, nemzeti szempontú üzenettel. Liebrecht azonban már itt leszögezi, hogy Kern egy következő generáció színre lépését testesíti meg a történetírásban, így a kísérletező, újításokra vevő (*Entdecker*) történész a későbbiekben több tekintetben szakított eredeti mesterei szemléletével. Az I. világháború előtt a középkori világszemléletről (*Weltanschauung*) publikált két könyvet, amelyek Dante munkáit (1913) és az ellenállási jogot (1914) értelmezték szellemtörténeti szempontból.

Az első hosszabb fejezet az 1914-es könyvről szól,⁴ amely az istenkegyelmiség (az uralkodó hatalmának szakrális megalapozása) és az ellenállási jog (a régi jogot megsértő uralkodóval szemben való fellépés eszmei háttere) középkori felfogásának fejlődéstörténetét mutatja be európai szémszögből. Liebrecht szerint Kern elemzett munkája sok tekintetben épített régebbi jogtörténészekre (*Otto von Gierke, Heinrich Brunner*), ám számos modern, egyenesen az antropológia irányába mutató szempontot is magában foglal: nem véletlen, hogy maga Marc Bloch írt róla (egyébként kritikus) recenziót franciául, aki a királyok szakrális gyógyító erejébe vetett hittel foglalkozó *Gyógyító királyok* (1924) megírásához haszonnal forgatta Kern műveit. Liebrecht javára lehet írni, hogy nem ragadta magát mindenáron eszmei „rokonításokra”, azaz mindig kiemeli az egyes szerzők közötti kisebb-nagyobb különbségeket. Kern és Bloch (itt: a szellemtörténet és az *Annales*) között például fontos eltérés volt, hogy a francia történész nyitottabb volt a szociológia és a társadalomtörténeti aspektusok irányában, mint német kollégája.⁵ Különbségeket és egymásra hatásokat viszont a szellemtörténet képviselői között is felvet. A szerző által joggal szellemtörténésznek tartott Huizinga szintúgy a középkori gondolkodással foglalkozott, ám az antropológiai és a művészettörténeti tematika erősebben dominált nála (példárá *A középkor alkonya*), mint az irányzat alapelveit elsősorban az alkotmány- és jogtörténetre alkalmazó Kernnél. Liebrecht ezen kívül látványos, széles panorámájú képet rajzol a korabeli szellemi irányzatokról. Bizonyos mértékben elődként említi *Jacob Burckhardt* és *Karl Lamprecht* történetészeket (a kultúrtörténeti vonatkozásokban), valamint *James George Frazer*t (antropológia). A Kern gondolkodását befolyásoló kortársak között szintén illusztris neveket találunk: *Ernst Troeltsch* (középkori gondolkodást kutató szellemtörténész), *Otto Brunner, Heinrich Mitteis* (jogtörténészek), *Friedrich Meinecke* (eszmetörténet) és *Ferdinand Tönnies* (a középkori, ideálisnak tartott *Gemeinschaft* és a modern, mechanikus *Gesellschaft* szembeállítás) tartoznak ide. A felsorolt francia, holland és német nevek alapján meggyőzőnek hat a szerző azon állítása, hogy Kern már egy újabb, a szűk politikátörténet tárgyalásán túlnövő generáció meghatározó tagja volt.

De mennyire és miben jelentett újat Kern szellemtörténeti munkássága? A német történetíráson belül a szellemtörténet bár újdonságként hatott, de nem akart gyökeresen új frontot nyitni, hanem inkább a régebbi szemléletet

4 Fritz Kern: *Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter*. (Zur Entwicklungsgeschichte der Monarchie.) Leipzig, 1914.

5 Liebrecht, a későbbi oldalakon a francia mentalitástörténettől is elválasztja a szellemtörténetet, hiszen az előbbinél a társadalomtörténeti beágyazottság és a struktúrák egyértelműen nagyobb szerepet kaptak, mint az utóbbinál.

igyekezett kiegészíteni, tágítani.⁶ Liebrecht szerint ezt bizonyítja Kern munkássága is, amelyet a „régiekhez” tartozó Georg von Below is rendkívül pozitívan fogadott.⁷

A medievisztikában azonban a Kern által művelt szellemtörténet (különösen jogtörténeti szempontból) radikálisan új jelenség volt. Korábban is hivatkoztak már történetírók a „szellemre” (*Geist*), azt azonban gyakran egy romantikus nacionalista értelmezéssel, idealizálva és történetietlenül tették. Ezt a szerző a középkori konszenzus-gondolatokon (*Konsensgedanke*) keresztül szemlélteti: a törvényekben szereplő *consensus* kifejezést a XIX. században gyakran értelmezték úgy, hogy a nép közvetlenül részt vehetett és beleszólhatott a törvényhozásba. Kern történetibb alapokon álló jogtörténeti kísérletei persze nem voltak előzmény nélküliek (ld. Gierke munkásságát), azonban elsőik között tartható számon az a törekvése, hogy a középkori ember gondolatvilágáról egy egységes és lehetőleg empirikusan is megalapozott képet alkosson. A szellemtörténetre jellemző, holisztikus megközelítést alkalmazva Kern úgy látta, hogy minden korszakban van egy szellemi vezérmotívum vagy egy „egységkultúra,” (*Einheitskultur*) amely az egyes jogi és alkotmányos intézmények működésében is megnyilvánult (pl. a már említett ellenállási jog tényerésében). Ez a holisztikus szemlélet nyilvánult meg ezenkívül abban, hogy két értelemben használta a középkor fogalmát: az egyik időben lehatárolt, a másik örök jellegű (*zeitliches und begriffliches Mittelalter*). Az örök középkor azt jelenti, hogy bizonyos középkori eredetű eszmék (pl. a hatalom korlátozásáról szóló népszuverenitás-elméletek) bár jelentősen módosult formában, de tovább élnek a modern korban is.

A jogtörténetben Kern élesen elválasztotta egymástól a „valóságot” (pl. a tényleges joggyakorlatot) és az „ideák világát” (a jogról alkotott korabeli képzeteket). Ez a szembeállítás azért volt nagyon fontos, mert így lehetséges nyílt történetileg értelmezni, azaz a saját koruk mércéje szerint mérni a törvények és oklevelek szellemiségét – tehát nem az volt a fő kérdése, hogy egy forrás igazat mondott vagy hazudott egy adott ténnyel kapcsolatban,

6 A szemléletbeli tágítás igénye a korabeli társadalom és a történetírás válságából egyaránt következett és kb. 1890-től 1930-ig tartott a szerző álláspontja szerint. A modernizáció és az iparosodás válságának tapasztalata miatt jellemző volt a szellemtörténetre a kultúrpesz-szimizmus, a tömegtársadalom és a városiasodás kritikája, ami Kern írásaiban is megjelenik. A történetírásban megnyilvánuló válság az ún. Lamprecht-vitában csúcsosodott ki, amelyben Kern a politikatörténetekkel szemben érvelő Lamprechtet kritizálta annak ellenére, hogy saját, kultúrtörténeti irányba mutató orientációjával maga is a politikatörténet helyett kínált alternatívát.

7 A historizmus és a szellemtörténet viszonya (itt: a szembenállás mértéke) vita tárgya a historiográfia-írásban: Erős Vilmos: Modern historiográfia. (Az újkori történetírás egy története.). Budapest, 2015, 154–155.

hanem az, hogy ez az igazmondás vagy ferdítés milyen korabeli jogszemléletről árulkodik?⁸

Külön fejezetekben olvashatunk Kern történetpolitikai nézeteiről, politikai aktivitásáról és egyéb történeti munkáiról – hiszen az eddig ismertett történetírói szövegeknek aktuális céljai, retorikus elemei és ideológiai motívumai is voltak. Politikai nézeteit tekintve a német történész az első világháborúban lelkes nacionalista volt és publicisztikai tevékenységet is folytatott, majd a későbbi években egyre inkább (közéleti és tudományos elszigetelődésével párhuzamosan) a francia-német tudományos és politikai együttműködésen, megbékélésen dolgozott. Nem volt a köztársaság híve, de ellenezte a szélsőjobboldali mozgalmakat és egyfajta „organikus demokrácia” kiépítését szorgalmazta, amely az atomizált társadalom helyett egy közösségelvű, „öszönös szolidaritásra” épülő berendezkedést jelentett (itt utalnék *Tönnies* elképzeléseinek befolyására, aki egyben levelezőpartnere és gyakori beszélgetőtársa is volt). Liebrecht jogosan ítéli el a fajelmélet felé való tapogatózásokat az 1920-as évek végén, amikor Kern az „északi faj” felsőbbrendűségéről írt. Hozzáteszi azonban, hogy a náci hatalomátvétel után e kísérletezés nyomai eltűntek munkáiból, és ezzel együtt erőteljes támadást intézett a faji alapú történetírás ellen, mondván, hogy az eltünteteti a történelem sokszínűségét. 1938-tól belső emigrációba vonult és vallásos témákkal foglalkozott, majd 1944-ben aktívan részt próbált venni az ellenállásban, amelynek során viszont lelepleződött és csak a Svájcba való emigráció révén menekült meg.

Végül a könyv szerzője szembesíti Kern elméleteit a később született jogtörténeti kutatások eredményeivel. A középkori jogfelfogás ezek szerint nem volt annyira egységes (illetve kérdéses, hogy létezett-e valamilyen jól körülírható, folytonos „középkori jogszemlélet”) és a régi, jó jog elve sem fedezhető fel annyira általánosan, mint azt Kern vélte. A német középkorász hatását ezzel együtt alapvetőnek és nagy jelentőségűnek minősíti.

8 Megjegyzendő, hogy Liebrecht könyve a magyar történetírás két világháború közötti történetének vizsgálatához hasznos adalékokkal szolgálhat, hiszen Kern fogadtatásának történetéhez hozzá lehetne sorolni *Eckhart Ferencet* is, aki 1931-ben a magyar jogtörténet szelemptörténeti áttértékelésének jegyében elsőként ismertette meg a hazai olvasóközönséggel a német szerző elméleteit, amivel óriási visszhangot váltott ki. Az Aranybulla értelmezésénél pl. Kernre hivatkozva szétválasztotta egymástól az ideák világát (a régi, jó jog helyreállításának kívánalmát) és a valóságot, amikor megjegyezte, hogy az Aranybulla valójában forradalmi jelenség volt. Ez az értelmezés fontos módosulást jelentett az ideák világát és a valóságot összekeverő nemzeti romantikus jogtörténeti iskolával (mindenekelőtt *Timon Ákossal*) szemben. Bővebben ld.: Törő László Dávid: Az „Eckhart-vita”: Eckhart Ferenc 1931-es programtanulmányának kortárs visszhangja. *Aetas*, 2016/4. 56–76.

A könyv egyetlen (apróbb) kritikájaként csak azt tudom említeni, hogy a viszonylag rövid terjedelméhez képest olyan sok diskurzust nyit ki és elemez, valamint olyan sok szereplőt vonultat fel a lapjain, hogy néhány személy nem kap kellő kidolgozást.⁹ Ezzel együtt egy alapos, historiográfiai szempontból rendkívül hasznos, szinte mintaszerű munkát tarthat kezében az olvasó. Szerzője nem csupán a nyomtatott forrásokra, de Kern kéziratos hagyatékára (levelezések, egyetemi előadások szövegei) is támaszkodik, ráadásul angolul és franciául is olvas, ami az egyetemes és európai kitekintést is lehetővé teszi. Nem elszigetelt jelenséggként mutatja be a német történész fellépését, hanem több diskurzusból (jogtörténet, szellemi történet, a német történetírásán belül zajló viták) bontja ki kezdeményezéseit.

Johannes Liebrecht: *Fritz Kern und das gute alte Recht. Geistesgeschichte als neuer Zugang für die Mediävistik* (Fritz Kern és a régi, jó jog. A szellemi történet, mint új megközelítési mód a mediavisztikában.) Klostermann, Frankfurt am Main, 2016. 161 o.

Törő László Dávid

9 Pl. a többször tévesen Franz Valjavecként írt Fritz Valjavecről nem derül ki, milyen viszony fűzte Kernhez.